

ЖАМИЯТ РИВОЖИДА МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ЎРНИ

Шахло Ахророва, ЖДПИ ўқитувчиси

Аннотация

Мазкур мақола миллат ва миллий қадриятлар, уларнинг жамият қурилишидаги ва қарор топишидаги ўрни, аҳамияти тўғрисида ёзилган. Унда ижтимоий институтларнинг миллий-маънавий хусусиятларга эга бўлиши, бу хусусиятларнинг мана шу институтлар фаолиятига таъсири келтирилган. Ҳуқуқий демократик жамият қурилиши эса ҳар бир жамиятнинг ўзига хос томонлари асосида амалга ошар экан, бунда миллий қадриятларнинг ўрни ҳам беқиёсдир. Чунки жамиятни юритувчи куч бўлган миллат шу қадриятлардан озиқланади. Шу қадриятлар асосида бирлашади.

Калит сўзлар: миллат, қадрият, миллий қадрият, жамият, демократик жамият, фуқаролик жамияти, миллий-маънавий хусусиятлар, ижтимоий институтлар, миллий ғоя, миллий ғурур, байрамлар, жамият қурилиши.

Бугунги кунда ер юзидаги ҳар бир давлат демократик, фуқаролик жамиятлари сари интилмоқда. Негаки, демократик, фуқаролик жамияти инсоннинг азалий орзуси, интилиши, қолаверса, инсон эркинлиги ва ҳуқуқларини таъминлайдиган барқарор тизим ҳисобланади. Барқарорлиги шундаки, бундай жамиятда инсон эркинлик ва мустақиллик бахтини топади. Фуқароларнинг бахтига асосланган жамият эса барқарор бўлади. Гарчи, ҳар қандай жамият демократияга интилса-да, уларни бир хил тарзда жорий этиб бўлмайди. Чунки ҳар қандай жамият ўзига хос тамойиллари, қадриятлари, миллий унсурлари асосига қурилади. Демократияни Фарбдан Шарққа кўчириб бўлмайди. Негаки, жамиятдаги субъектлар - ижтимоий институтлар ҳам миллий асосда ташкил этилади.

Масалан таълим тизимида, айтайлик мактабда таълим миллий тарбия асосида берилади. Айниқса бу Осиё халқлари менталитетига хос бўлиб, бундай ёндашув таълим самарадорлигини оширади. Шу ўринда эътироф этиш керак-ки, бугун Ўзбекистонда таълим тизимини ислоҳ қилиш, таълим самарадорлигини ишириш борасида бир мунча ишлар амалга оширилмоқда. Жамият қурилиши кадрларини таълим тизими етиштириб беришини ҳисобга олсак, бу кадрларнинг миллий ғоя, миллий ғурур, юртга фидойилик туйғулари асосида тарбия топгани, ўзаги миллий қадриятлар билан суғорилганлиги муҳим аҳамият касб этади. Бундай кадрлар ўз манфаатларини жамият, юрт манфаати билан уйғунлаштира оладилар.

Ёки, Ўрта Осиё давлатларига хос маҳалла институтини олайлик. Бу институт субъект сифатида моҳиятан миллийдир. Чунки миллий урф-одат, анъана, қадриятлар ўзак сифатида маҳаллада жамланади, шаклланади ва амал қилади. Маҳалла миллий одоб ва ахлоқ чегараларини маълум меъёрга ушлаб туради. Бу каби ўзига хосликнинг акс этиши - жамиятдаги субъектларнинг миллий-маънавий хусусиятларидир.

Жамиятда ижтимоий сиёсатни амалга оширишда миллий қадриятларга таяниш, жамият институтларининг миллий-маънавий хусусиятларини инobatга олиш муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади. Жамият институтлари турли давлатларда бир хил мақомга эга бўлсалар ва бир хил вазифаларни бажасалар-да, миллий қадриятлар туфайли миллий-маънавий хусусият касб этадилар. Демократик тамойилларни жорий қилишда айнан ана шу хусусиятларни инobatга олиш қутилган натижага эришишда ёрдам беради. Шу ўринда миллий қадриятлар хусусида тўхталиб ўтамиз.

Ҳар бир инсоннинг ўз яшаш тарзи, ҳаёти давомида шаклланган кўникма, одат, доимийга айланган ҳатти-ҳаракат ва маълум вақт мобайнида шаклланган хулқ-атвор қоидалари бўлади. Шунингдек, одамлар ўзларини ўраб турган олам, ундаги ўзгаришлар, воқеа-ҳодисалар, турли ўзаро ва ижтимоий муносабатларни кўриб, кузатиб, уларда иштирок этиш билан бирга, уларга ўз дунёқарашларидан келиб чиқиб баҳо берадилар.

Уларнинг нафақат моддий, маънавий қийматини ҳам ўлчайдилар. Ушбу ўлчов асосида объект кишилар учун маълум бир даражада кадр топади ёки аксинча, ўз кадрини йўқотади. Инсон кадрсиз нарсадан узоқлашади ва кадрли бўлган объект томон интилади, ёки уни асраб авайлайди. Асраш, ардоқлаш натижасида кадр доимийлик касб этади ва у кадриятга айланади.

Агар бу кадрият фақат биргина шахс учун эмас, балки бир миллат учун аҳамиятли бўлган, этник жиҳат ва хусусиятлар билан боғлиқ бўлса, у миллий кадриятга айланади. Яъни, дунё халқлари орасида, каттами, ё кичик, озми ё кўп бўлишидан қатъи назар, ўз ўрнига эга бўлган маълум бир миллат учун аҳамиятли бўлган кадриятлар мавжуд.

Миллий, деган сўзни талқин қилишдан олдин, миллатнинг ўзи нима, деган саволга тўхталиб ўтмоқчиман.

Миллат, арабча халқ, деган маънони англатади ва муайян бир ҳудудда яшайдиган, умумий тил, маданият, урф-одатларга эга бўлган, генетик ва руҳий яқинлик асосида қарор топган этноижтимоий бирликдир. Дунёда ўзига хос хусусиятларга, ўз кадриятларига эга бўлмаган миллатнинг ўзи йўқ. Бу кадриятлар миллатнинг ўтмиши, тарихи, асрлар давомида шаклланган маданияти, шу миллатга хос белги ва хусусиятларни ифодаладиган маданий бойликлари ва маънавий мерослари билан боғлиқ. Профессор Қ. Назаровнинг ёзишича:

*“Миллат-ҳар қандай миллий кадриятнинг объекти, миллий кадриятлар тизими таянадиган ижтимоий асосдир”.*¹

Демак, миллий кадриятлар, жумладан, урф-одат, анъана, маросимлар, шунингдек, миллий қарашлар, миллий характернинг шаклланиш тарихи шу миллатнинг тарихи, ўтмиши, миллатга хос бўлган ўзгаришлар, ривожланишлар ёки таназзуллар билан боғлиқ.

Бошқача айтганда, миллат ва миллий кадриятлар бир бирига мутаносиб равишда ривожланиб, шаклланиб, ўзгариб боради. Миллатга хос бўлган ҳар қандай урф-одат, анъаналар аслида зарурат ва эҳтиёж асосида пайдо бўлган. Инсон онгли меҳнат қила бошлагач, маҳсулдорлик ва самарадорликни ошириш, яъни моддий эҳтиёжни тўлароқ қондириш мақсадида шу меҳнатни такомиллаштириш зарурати туғила борган. Меҳнат жараёнида турли кўникма ва одатлар, жумладан, хордиқ чиқариш, хурсандчилик қилиш, руҳий озуқа олиш мақсадида кўшиқ айтиш, оммавий рақсга тушиш, меҳнат жараёнида мусобақалар ўтказиш, моддий ва маънавий рағбатлантириш каби омиллар шакллана борган. Булар эса, ўз навбатида меҳнат кўшиқлари, халқ лапарлари, миллий санъатнинг, турли кўринишдаги халқ ўйинларининг ва улар билан боғлиқ турли хил урф-одатлар, байрамлар, анъаналарнинг шаклланишига сабаб бўлган.

Улар йиллар давомида, табиий ва ижтимоий ўзгаришлар жараёнида сайқалланиб, ўзгариб, миллат учун турли даражада аҳамият касб эта борган. Ҳар бир миллат шу каби ўз кадриятларини мавжуд вазиятга қараб такомиллаштирган. Янгидан-янги кирраларини шакллантирган ва ўз авлодларига ўтказиб келган.

Дунёнинг чархпалаги, замонларнинг ғилдираги остида миллатнинг тили, ёзуви, ҳатто дини ўзгарса-да, кадриятлар миллат учун ўз моҳиятини йўқотмайди.

Профессор Қ. Назаров таъкидлаганидек;

Миллий кадриятлар:

“-кишиларнинг табиий, тарихий ва ижтимоий бирлигини таъминлайдиган этник маконда шаклланади, ранг-баранг тарзда, турли шаклларда намоён бўлади, кишиларнинг онгига, ҳаёт тарзига ўзига хос тарзда таъсир қилади;

-кишиларнинг ўзаро муносабатларида, ижтимоий фаолиятларида кўзга ташланиб туради ҳамда ана шу муносабат, фаолият, мақсад, эҳтиёж ва интилишлар учун маънавий асос бўлади;

¹ Қ.Назаров Қадриятлар фалсафаси. Т. 2004 й. 90 б.

-моддий, маънавий, иқтисодий, сиёсий ва бошқа соҳаларда муайян натижа сифатида юзага келиши, кишилар учун зарурият сифатида ўзига хос аҳамият касб этиши, уларга фойда келтириши ҳам мумкин;

-ижтимоий ривожланиш жараёнида ўзгариб, такомиллашиб, ранг-баранг жихатлар авлоддан авлодга ўтади, мерос қолади.”²

Миллий кадриятлар маълум маънода тарбия воситаси ҳамдир.

Юқорида санаб ўтганларимиз- урф-одатлар асрлар оша халқимиз учун доимийлик касб этган кўникма, турмуш тарзига сингиб кетган қоидалардир. Бу каби кадриятлар йиллар давомида шакл-шамоилини ўзгартирсада, асл мазмун-моҳияти сақланиб қолган.

Бундай урф-одатлар халқнинг кундалик турмушида доимо кузатилади. Одамлар ҳаётидаги муҳим сана, воқеаларни нишонлашга қаратилган, миллий руҳият асосида ташкил топган, ўзига хос тартиб-қоидалар асосида ўтадиган тадбирлар - маросимлар ҳисобланиб, буларда ҳам авлоддан авлодга ўтадиган, расмий ва рамзий анъаналар, одат ва қоидаларга амал қилинади. Бу анъаналар, одат ва қоидалар замирида ҳамиша маълум бир мазмун ётади.

Миллий кадриятлар ва уларнинг шаклланиш тарихи ҳақида сўз кетар экан, албатта йиллар оша такомиллашиб келган **байрамлар** тўғрисида тўхталиб ўтиш лозим. Чунки, байрамлар, Беруний таъбири билан айтганда, “энг муҳим кунлар”дир. Бундан ташқари, байрамларда, айниқса миллий байрамларда миллатга хос кадриятлар яққол намоён бўлади. Ҳатто, умуминсоний, халқаро даражада нишонланадиган байрамлар ҳам ҳар бир давлатда ўзига хос миллий унсурлар асосида нишонланиши билан “миллийлашади”.

“Байрамнинг ижтимоий-сиёсий ва маданий аҳамияти шу билан белгиланади-ки, - деб ёзади профессор Э.В.Соколов.- у муҳим анъаналарни қўллаб-қувватлаш асосида инсоният маданияти ютуқларини мустаҳкамлайди.”³

Йиллар оша халқнинг малака ва тажрибалари, кўникмалари, қарашлари, орзу-ўйлари каби кадриятларни ўзида мужассамлаштирган бундай маросим ва тадбирлар, байрамлар тарихий зарурият ва замон талаблари, эҳтиёжлари асосида ривожланади, қаршиликларни енгади ёки унинг таъсирида ўзгаради, бошқа халқлар таъсири ва тажрибалари асосида бойийди, тараққий этади.

Байрам деганда, одатда шодиёна ва хурсандчилик кунлари тушунилади. Байрам-қайсидир аҳамиятга эга бўлган муҳим воқеалар, саъналар, ютуқларнинг тантанали тарзда нишонланишидир.

Байрамлар, шунчаки руҳиятни кўтарувчи тантана эмас. У инсонларга ўтган кунларига назар ташлаш ва англай билиш, кўнглида ғурур уйғотиш, руҳланиш, келажакка умид билан қараш ва мақсад қўя билиш, шукр қилиш ва кадрлашни ўргатади.

Байрам қилмайдиган, байрамни билмайдиган инсон ҳам, оила ҳам, халқ ҳам йўқ.

Ҳар бир давлатнинг, ҳар бир миллатнинг йиллар бўйи шаклланиб келган, миллий руҳияти билан суғорилган ўз байрамлари бўлади. Инсонлар нафақат бу байрамларда қувонадилар, балки уларни эъзозлайдилар, кадрлайдилар. Байрам кунларининг, байрамларининг топталишига йўл қўймайдилар, асраб-авайлайдилар. Чунки, байрамларнинг замирида, моҳиятида элнинг дарди, қувончи, орзу-истаклари, миллий ғурури, ифтихори ётади. Ана шу боис, байрамлар энг муҳим кадриятлардан саналади.

Байрамлар- улкан тарбия мактаби бўлиши билан бирга ижтимоий-сиёсий аҳамият касб этади.

Байрамнинг моҳиятида маълум бир ғоя ётади. Ҳар бир даврнинг ўз миллий ғояси бўлади. Айтайлик, Жалололдин Манғубердиннинг юрагига ўт солган миллий ғоя - эрк ва

²Қ.Назаров Қадриятлар фалсафаси. Т. 2004 й. 93 б.

³Соколов Э.В. Свободное время и культура досуга.Л.1977 г.,с.85

озодлик бўлса, Соҳибқирон Амир Темур даврида эл-улусни бирлаштириш, “Куч-адолатда” эканлиги миллий ғоя даражасига кўтарилди. Миллий байрамлар эса ўзида миллатнинг манфаати, мақсадини кўзловчи ўз даврининг миллий ғоясини ифодалаши билан сиёсий аҳамият касб этади.

Давр тўғрисида гап кетар экан, тарихга назар солиш лозим. Аждодларимиз бошидан не-не талотўплар, босқинчиликлар, хўрликлар кечмади. Одатда, юртга келган ҳар бир босқинчи нафақат иқтисодий талончилик билан чекланади, балки, маънавий, рухий зарба беришга, ўз ғоясини, мафкурасини сингдириш учун мазкур халқни динидан, эътиқодидан, миллий қадриятлари бўлган барча урф-одат-у, анъана-маросимларидан айиришга уринади.

Нега? Нега айнан миллий қадриятлардан узишга ҳаракат қилишади? Нега байрамларни йўқ қилишга уринишади?

Чунки байрамлар, умуман миллий қадриятлар замирида миллий ўзлик, миллий ғурур, юқорида айтганимиздай, миллатни бирлаштириб турувчи миллий ғоя бор. Уларни миллат ҳаётидан узиб ташлаш осон эмас.

Шунинг учун, байрамларни ўтказиш босқинчилар ёки мустабид тузум томонидан ҳар қанча таъкиб остига олинмасин, асрлар давомида бу байрамларни миллий ғурур сифатида дилига сингдирган халқ уларни хуфёна, бошқача шаклларда бўлса ҳам нишонлайверди. Шу боис, мустамлакачилар уларни йўқ қилолмагач, байрамлардан ғоявий қурол сифатида фойдаланишди ва моҳиятини ўзгартиришга ҳаракат қилишди. Буни тоталитар тизим мисолида кўрсак бўлади. “Социалистик тизим” миллатларни миллий қадриятлардан айириш асосида бирлаштириш сиёсати асосланган эди.

Байрамлар нима учун бу қадар халқлар ҳаётига сингиб кетганини англаш учун уларнинг шаклланиш тарихига назар солиб кўрамыз.

“Авесто”нинг гувоҳлик беришича, жуда кўп байрамларимиз милоддан олдинги биринчи минг йиллик бошларидан шаклланиб келаяпти. Аждодларимизнинг байрамлари асосан табиат билан, меҳнат фаолияти билан боғлиқ бўлган. Улар тўрт муҳим унсурни улуғлашган. Булар қуёш, ер, сув ва ҳаво бўлиб, улар билан боғлиқ бўлган тўртта байрамни нишонлашга одатланишган.

Буларнинг биринчиси ва кенг нишонланадигани- табиатнинг уйғониши, кун ва туннинг баробарлашиши, дехқонларнинг ерга насиба-уруғ қадаши муносабати билан ўтказиладиган Наврўз (қадимда қандай номлангани маълум эмас.) байрамидир.

Ёзда тунлар қисқариб, кунлар узайгач, қуёш тик бўлади, ҳаво қизий бошлайди. Одамларда соя-салқинга ва сувга эҳтиёж кучаяди. Ҳосил мўл бўлиши учун экинларга ҳам сув таъминоти лозим бўлади. Сувни улуғлашга бағишланган тадбир-байрамлари Ангом, ёки Вахшангом деб аталган.

Кузда кун-тун тенглашади. Қуёш тафти қайтади ва ҳаво салқинлашади. Дехқонлар учун ҳосилни йиғиш палласи бошланади. Бу пайтда аждодларимиз Меҳржон (қадимги номи Чири-руж, Ним-сарда) байрамини нишонлашган.

Қишда совуқ кучайиши, энг узун туннинг кузатилиши, қаҳратондаги “қишги чилла” ва оловга, исинишга эҳтиёж кучайиши туфайли Сада, яъни олов байрами нишонланган. Абу Райхон Берунийнинг “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар” асарида ёзилишича, бу байрамда одамлар олов ёкиб, қиш захрини даф этиш учун турли хил тутатқилар тутатганлар, кечаси оловни алангалатиб, унга ёввойи ҳайвонларни ташлаганлар, олов атрофида айланиб, ўйин-кулгу қилганлар.

Ушбу байрамлардан Наврўз ва Меҳржон, (ҳосил байрамлари) бугунгача етиб келган. Демак, байрамлар ҳам йиллар мобайнида шаклланиб, ўзгариб келадилар. Миллат унинг тарбиявий аҳамиятга эга ва миллат ривожига хизмат қиладиган томонларини асраб қолади. Шакл-шамойили ўзгарса-да, уларнинг бирлаштирувчи ва тарбиявий аҳамияти сақланиб қолаверади.

Хулоса қилганда:

-миллий қадриятлар ҳар қандай миллатнинг ўзаги, бу ўзакнинг узилиши – миллатнинг таназзулга йўл тутиши билан баробар;

-миллий қадриятлар жамият ўзгариши баробарада, ёки давлат сиёсати таъсирида шакл-шамойилини ўзгартирса-да, унинг миллатни тарбиялаш ва бирлаштириш мо-ияти сақланиб қолаверади;

-жамиятни ўзгартиришда ҳам миллий қадриятлар муҳим аҳамият касб этади. Шу боис, жамиятга таъсир кўрсатиш, давлатни эгаллаш истагида бўлган кучлар миллий қадриятларни ўзгартиришга, ўз манфаатлари йўлида фойдаланишга ҳаракат қиладилар;

-миллат жамиятнинг ҳам объекти, ҳам уни яратиб, ҳаракатга келтирувчи субъекти ҳисобланади. Мана шу боис ҳам жамият қурилишида ислоҳотларни миллий қадриятларни инобатга олган ҳолда амалга ошириш, шунингдек, жамиятда қарор топган институтларнинг миллий-маънавий хусусиятларини сақлаб қолиш лозим.